

Historycy jako prekursorzy myślenia geopolitycznego w Rosji

We współczesnych rozważaniach poświęconych problemom środowiska międzynarodowego wyraźny jest renesans geopolityki. Współczesna geopolityka dzięki swojemu interdyscyplinarnemu podejściu może służyć jako wielowymiarowe narzędzie dla analizy struktury porządku międzynarodowego, oceny możliwości działania aktorów politycznych. Jest to obecnie podejście interdyscyplinarne, w którym zbiegają się geografia, ekonomia, demografia, technologia, siła materialna i duchowa danego społeczeństwa. Czyni to geopolitykę podejściem badawczym, które odpowiada wymaganiom jakie stoją przed współczesną humanistyką. Powoduje to wzrost analiz odwołujących się do kategorii geopolitycznych, które stały się ważnym elementem debaty dotyczącej charakteru współczesnych przemian globalnych. Dzięki czemu geopolityka z nauki „wyklętej” powróciła do dyskursu naukowego mimo wciąż kontrowersyjnego charakteru tej nauki i wbrew trudnościom związanym z próbami jednoznacznego zdefiniowania czym jest geopolityka i jakie jest jej miejsce w hierarchii współczesnych nauk humanistycznych¹.

Wzrost znaczenia i popularności podejścia geopolitycznego w analizach rzeczywistości międzynarodowej jest szczególnie dostrzegany w Federacji Rosyjskiej, gdzie geopolityka cieszy się tak dużym zainteresowaniem, że powstały tam specjalistyczne ośrodki rządowe, uniwersyteckie i parlamentarne zajmujące się problematyką geopolityki. Pojawiły się podręczniki poświęcone geopolityce autorstwa m.in. Kamaludina Gadżijewa, Mikołaja Nartowa, Jurija Tichonrawowa, Borysa Isajewa, Władimira Dergaczowa, a także Nauma Siroty. Geopolityczne aspekty współczesnych stosunków międzynarodowych były analizowane w pracach takich autorów, jak: Kamaludin Gadżijew, Mikołaj Mironienko, Anatolij Utkin, Elgiz Pozdniakow, Siergiej Kisieliew, Natalia Narocznicka-ja, Aleksander Neklessa, Irina Wasilienko, Jelena Bogatyriewa, Aleksander Panarin, Igor Panarin, Aleksy Arbatow, Aleksy Bogatyrow, Siergiej Rogow, Mikołaj Kosołapow, Władimir Łukin i wielu innych. Problemowi rozwoju rosyjskiej geopolityki i wyprac-

---

¹ Por. J. Potulski, *O statusie badawczym współczesnej geopolityki*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2007, vol. 6, nr 1–2, s. 24–31.

waniu geopolitycznej strategii Federacji Rosyjskiej poświęcone były prace takich autorów, jak Władimir Kolosow, Konstanty Sorokin, Artur Ustjan, Aleksander Dugin, czy też Wadim Cymburski. Do problematyki geopolitycznej szeroko odnosili się również tacy rosyjscy politycy, jak Andriej Kozyriew, Jewgienij Primakow, Władimir Żyrynowski przewodniczący Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji oraz Gienadij Żiuganow przewodniczący Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej

Szybki rozwój geopolityki we współczesnej Rosji, która z nauki „wyklętej” i nieobecnej w oficjalnych dyskusjach urosła do rangi podstawowego podejścia do analiz środowiska międzynarodowego, związany jest przede wszystkim z faktem, iż po utracie wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej i rozpadzie Związku Radzieckiego w Rosji toczy się debata na temat jej nowej tożsamości i miejsca w świecie. Ważną rolę w tej debacie odgrywają terazniejsze rosyjskie koncepcje geopolityczne, które nawiązując do tradycyjnych założeń rosyjskiej szkoły geopolityki, stanowią podstawę do dyskusji na temat miejsca i roli państwa rosyjskiego we współczesnym świecie. W rozwoju współczesnej rosyjskiej myśli geopolitycznej szukając odpowiedzi na te fundamentalne pytania zaczęto sięgać do tradycji i narodowej kultury, aby z nich czerpać wzory potrzebne do przełamania kryzysu społecznego, który dotknął Rosję na początku lat dziewięćdziesiątych. Rosja jest jednym z tych krajów, w którym geopolityka odgrywała istotną rolę w kształtowaniu wyobraźni politycznej elit władzy, a także społeczeństwa. Działo się tak z uwagi na fakt, iż w rzeczywistości rosyjskiej czynnik geograficzno-przyrodniczy była uważany za jedną istotnych determinant kształtujących tożsamość kraju. Tworzył on historię tego państwa i wpłynął na jej kształt, kształtował także świadomość i postawy ludności zamieszkującej ten kraj. Zanim pojawił się termin geopolityka i został wprowadzony do obiegu naukowego, wielokrotnie w Rosji zastanawiano się nad wpływami czynnika przestrzennego na rozwój państw i losy historii. Myślenie geopolityczne miało w Rosji długoletnią tradycję, przejawiającą się w tekstach duchowieństwa prawosławnego podejmującego rozważania dotyczące roli Rosji w świecie, w sporach pomiędzy dwoma nurtami dziewiętnastowiecznymi nurtami intelektualnymi słowianofilstwem i okcydentalizmem, w pracach rosyjskich historyków, którzy zawsze podkreślali rolę przyrody w historii Rosji, w dziewiętnastowiecznych tekstach literackich, czy wreszcie w takich ideach politycznych, jak panslawizm Danielewskiego, czy też bizantyzm Leontiewa.

Duży wpływ na upowszechnienie i rozwój rosyjskiej geopolityki miały zwłaszcza prace wpływowych historyków rosyjskich, takich jak Siergiusz Sołowiow (1820–1879), Wasyl Kluczewski (1841–1911), a także Lew Miecznikow (1838–1888) oraz późniejsze pisma Iwana Sołoniewca (1891–1953) oraz Grigorija Wiernadskiego (1887–1973, od 1920 r. na emigracji). Znaczenie prac rosyjskich historyków polegało na tym, iż wszyscy oni tworzyli wielkie syntezy dziejów Rosji, które uzyskawszy wielką popularność i poczytność kształtowały polityczną wyobraźnię rosyjskiego społeczeństwa. Przyczyniły się one do silnej mitologizacji roli czynnika przestrzennego w historii kraju i jej wpływu na psychologię narodu rosyjskiego. Prace rosyjskich historyków przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku w dużym stopniu wpłynęły na zmitologizowane pojmowanie przestrzeni przez Rosjan co nie pozostało bez wpływu na oceny samych siebie i tworzenie

geopolitycznych przedstawień otaczającego świata. Stanowią one zatem ważne źródło wiedzy dotyczącej geopolitycznych wyobrażeń dominujących w społeczeństwie rosyjskim.

Siergiusz Sołowiow był autorem składającej się z dwudziestu dziewięciu tomów *Historii Rosji od najdawniejszych czasów (Istorija Rossii s drevniejszych wriemion)*, tom ostatni, który ukazał się już po śmierci autora, doprowadzał historię Rosji do 1775 r. Wskazuje się, iż Sołowiow szczególne znaczenie przypisywał zrozumieniu prawidłowości procesów historycznych. Dopatrywał się dużej zależności między życiem i działaniem społeczeństw, a warunkami naturalnymi, usytuowaniem geograficznym, otoczeniem zewnętrznym i specyficznymi cechami samego społeczeństwa. Uważał, iż nawet najważniejsze wydarzenia i procesy historyczne nie były rezultatem indywidualnych działań władców lecz stanowiły następstwo określonego ciągu rozwojowego w przeszłości². Historyk szukając wewnętrznych determinant dziejów swojego kraju wielkie znaczenie przypisywał czynnikowi geograficznemu. Cały rozdział pierwszej swojej pracy poświęcił na opis rosyjskiej geografii i jej wpływowi na rosyjską historię, a także na charakter narodu Rosjan³. Uznał on, że to właśnie specyficzne ukształtowanie geograficzne Niziny Wschodnioeuropejskiej doprowadziło do powstania wielkiego państwa i narodu rosyjskiego. Z uwagi na jej niewielkie zróżnicowanie geograficzne i etniczne wcześniej czy później musiała stać się terytorium jednego państwa. Naród ukształtowany na rozległej równinie gdzie nie istniały naturalne bariery dla przemieszczania się od początku swoich dziejów szukał też nowych siedlisk, kolonizując nowe tereny. Uważał, iż kolonizacja i ekspansja rosyjska była naturalnym odruchem wykształconym pod wpływem przestrzeni, na której żyli Rosjanie, i którą wykorzystywali do budowy wielkiego państwa⁴.

Uznawał, iż to czynniki geograficzne przyczyniły się do ekspansji narodu ruskiego, m.in. pisał, iż prawidłowością rosyjskiego procesu dziejowego było parcie ku wybrzeżom Morza Bałtyckiego, gdyż od czasu gdy państwo moskiewskie ustabilizowało się, poszukiwało dostępu do morza – i na południu (Morze Czarne), i na zachodzie (Morze Bałtyckie), a uzyskanie przez Rosję dostępu do morza było wpisane w rozwój kraju i wcześniej, czy później musiało nastąpić⁵. Sołowiow wskazywał także na fakt, iż zacofanie Rosji względem Zachodu jest przede wszystkim wynikiem trudnych warunków geograficznych, w których przyszło żyć Rosjanom. Zamieszkując północne, zalesione i bagniste obszary położone w surowym, zimnym kontynentalnym klimacie naród rosyjski swoją energią musiał poświęcić walce o przeżycie i opanowanie przyrody co wpłynęło na niedostatki w innych sferach życia⁶.

² N. A. Nartow, *Geopolityka*, Moskwa 2004, s. 432.

³ Najnowsze wydanie pracy Sergiusza Sołowiewa *Istorija Rossii s drevniejszych wriemion* ukazało się w Moskwie w 2007 r. nakładem wydawnictwa Eksmo-Press. Tekst pracy jest dostępny także w wersji elektronicznej www.magister.msk.ru.

⁴ K. Błachowska, *Narodziny imperium*, Warszawa 2001, s. 170.

⁵ Por. M. Heller, *Historia imperium rosyjskiego*, Warszawa 2000, s. 318.

⁶ S. M. Sołowiow, *Istorija Rossii c drevniejszych wriemien, kn. 1*, Moskwa 1959, s. 76–78.

Uczniem i następcą Sergiusza Sołowiowa był Wasyl Kluczewski uznawany za najwybitniejszego historyka rosyjskiego przełomu XIX i XX w. Jego najważniejszym dziełem była synteza dziejów ojczyzny pt. *Kurs historii Rosji (Kurs russkaj istorii)*⁷ wydanych w czterech tomach dopiero w latach 1904–1911. Kluczewski, podobnie jak i Sołowiow, przypisywał wielką rolę czynnikom geograficznym w rozwoju państwowości rosyjskiej pisząc, iż warunki naturalne są jednym z istotnych elementów wpływających na zasady ludzkiego współżycia i dlatego ich analiza stanowi klucz do zrozumienia rozwoju ludzkich społeczeństw. Jednocześnie jednak Kluczewski nie absolutyzował czynnika geograficznego, uciekając od wulgarnego determinizmu geograficznego, widzącego prostą zależność między geografją a polityką, ale uważał, że geografją danego kraju należy rozpatrywać jako jeden z czynników historii politycznej państwa. Kluczewski uważał, że trzema elementami, które kształtują historię danej społeczności oraz zasady kierujące jej życiem są: osobowość człowieka (temperament, charakter narodowy, m.in., Kluczewski uważał, iż dla terytorialnej ekspansji konieczny jest silny charakter narodowy), cechy społeczne wspólnoty oraz przyroda, a każdy z tych elementów wnosi swój wkład w historię⁸.

Kluczewski uważał, iż w przypadku Rosji elementami środowiska geograficznego, które kształtowały jej historię były trzy żywioły wielkiej równiny: rzeki, las i step. Wśród tych trzech elementów wielkie znaczenie posiadał step, który powodował otwarcie Rosji na Azję. Kluczewski uważał, iż ze względu na specyficzne położenie geograficzne Rosja stanowi kraj przejściowy, gdyż historycznie nie jest ona Azją ale geograficznie nie do końca jest Europą. Kulturowo jest to kraj nierozzerwalnie związany z Europą, ale natura obdarzyła Rosję cechami, które zawsze ciągnęły ją do Azji lub Azję przyciągały do niej⁹. Właściwości terytorium zamieszkiwanego przez Rosjan i ich przodków spowodowały, iż Rosjanie na przestrzeni wieków zdołali zasiedlić ogromne przestrzenie Niziny Wschodnioeuropejskiej, a kolonizacja i przesiedlanie się stanowiły, wg Kluczewskiego, najbardziej charakterystyczny rys rosyjskich dziejów¹⁰.

Wśród rosyjskich historyków szczególnie wielkie znaczenie dla rozwoju myślenia geopolitycznego miał Lew Miecznikow geograf, historyk, socjolog, brat wybitnego rosyjskiego biologa i fizjologa (laureata nagrody Nobla) Iii Miecznikowa. Jego życiorys był niezwykle barwny. Naukę rozpoczął na Uniwersytecie Charkowskim skąd został relegowany za działalność w rewolucyjnych kółkach studenckich. Naukę kontynuował na fakultecie wschodnich języków Uniwersytetu Petersburskiego. Ukończywszy naukę początkowo uczestniczył w rosyjskich misjach dyplomatycznych na Wschodzie (Konstantynopol, Jerozolima), a następnie pracował jako agent handlowy na Bliskim Wschodzie. W 1860 r. wyjechał do Wenecji, gdzie włączył się aktywnie w życie polityczne

⁷ Tekst pracy dostępny jest w wersji elektronicznej www.magister.msk.ru

⁸ W.O. Kluczewski, *Russkaja istorija. Połnyj kurs lekcji w triech knigach, kn. 1*, Moskwa 1993, s. 10.

⁹ K. Błachowska, op.cit., s. 253.

¹⁰ Ibidem, s. 250–251.

będąc m.in. członkiem oddziałów Garibaldiego. Z uwagi na swoje socjalistyczne i anarchistyczne poglądy polityczne, brał udział w pracach I Międzynarodówki, a także utrzymywał kontakty z rosyjskimi emigrantami, takimi jak Hercen, Bakunin, Ogariew. Na emigracji zaczął także publikować pierwsze artykuły w rosyjskich czasopismach emigracyjnych. W 1874 r. wyjechał do Tokio gdzie pracował w szkole języków obcych jako wykładowca i tłumacz języka rosyjskiego. Przebywając w Japonii rozpoczął zbieranie materiałów do pracy *Imperium Japońskie*, która ukazała się w 1881 r. Po powrocie do Europy zamieszkał w Szwajcarii. Jednocześnie zaprzyjaźnił się i podjął współpracę z francuskim geografem Elisee Reclus, któremu pomagał przygotowywać pracę *Nouvelle géographie universelle, la terre et les hommes*. W uznaniu dla działalności naukowej Miecznikowa od 1884 r. został on mianowany profesorem katedry geografii i statystyki uniwersytetu w Lozanie. Pod koniec swojego życia Miecznikow zaczął interesować się darwinizmem i socjologią a jego śmierć przerwała mu pracę nad historią cywilizacji ludzkiej¹¹.

W swoich zainteresowaniach naukowych, zbliżając się do deterministów geograficznych, koncentrował się na badaniu związków pomiędzy cywilizacjami ludzkimi a środowiskiem, w których następował ich rozwój. Największą rolę w kształtowaniu się różnorodnych cywilizacji Miecznikow przypisywał wodzie (rzeczna, morska, oceaniczna) i wodnym przestrzeniom. Uważał, iż woda stanowi najważniejszy czynnik stymulujący rozwój społeczności ludzkich. Miecznikow w swoich badaniach naukowych szukał związków zachodzących pomiędzy geografiami a rozwojem społeczeństwa, kultury i osobowości człowieka, łącząc wątki geograficzne z antropologicznymi i politycznymi. Temu tematowi poświęcił swoją najważniejszą dzieło *Cywilizacja i wielkie rzeki*, które ukazało się dzięki staraniom Elisee Reclus'a, już po jego śmierci w Paryżu w 1889 r. Miała to być pierwsza część pracy poświęconej historii ludzkości obejmująca pierwszy okres jej rozwoju cywilizacyjnego.

Miecznikow uważał, iż zadaniem geografii jest nauczanie o Ziemi w jej związkach z człowiekiem. Uważał, iż metoda badawcza geografii powinna koncentrować się na analizie wpływów poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej na życie człowieka, a następnie dokonać syntezy i badać wpływ całej sfery fizyczno-geograficznej w całej jej różnorodności i złożoności. Wyróżnił trzy podstawowe obszary fizyczno-geograficznych badań: 1) astronomiczny (głównie badanie wpływu geograficznej szerokości i klimatu); 2) środowiska fizycznego (znaczenie geosfery, hydrosfery i atmosfery); 3) środowiska roślinnego i zwierzęcego oraz warunków antropologicznych (charakter ludzi zajmujących daną przestrzeń¹², a także w jaki sposób człowiek wykorzystuje wa-

¹¹ B. A. Isajew, *Geopolityka*, Sankt-Petersburg 2005, s. 75–77.

¹² Miecznikow podkreślał w swoich pracach, iż nie istnieje prosty wpływ środowiska geograficznego na człowieka, które zawsze i wszędzie powoduje takie same skutki, ale uważał, iż wiele zależy od mentalności, charakteru i sposobu życia ludzi zamieszkujących dane terytorium. Np. zwracał uwagę na historię Mezopotamii, która zamieszkiwana przez ludy osiadłe i rolnicze została podporządkowana ich potrzebom poprzez budowę systemu nawadniania i kanałów co spowodowało, iż dolina Tygrysu

runki przyrodnicze). Po dokonaniu analizy poszczególnych sfer należało przejść, wg Miecznikowa, do antropologicznej syntezy, czyli do wykazania wpływów środowiska antro-po-geograficznego na polityczną historię różnych narodów. Przykładem takiej analizy miała być jego praca poświęcona historii cywilizacji, w której chciał ukazać związki występujące pomiędzy poszczególnymi fazami historii cywilizowanych narodów a środowiskiem geograficznym, w którym żyły i rozwijały się te narody. Uznaje się, iż idea antro-po-geograficznej syntezy politycznej historii stanowiła wielki wkład do metodologii badań geopolitycznych¹³.

Głównym motywem, który przewijał się w geograficznych rozmyślaniach Miecznikowa było przekonanie, iż człowiek, podobnie jak inne organizmy biologiczne, posiada możliwość przystosowywania się do przestrzeni, na której żyje, jednakże człowiek dominuje nad wszystkimi innymi organizmami żywymi ponieważ jako jedyny ma możliwość przekształcania przyrody zgodnie ze swoimi potrzebami. Ta umiejętność wzrasta wraz z postępem nauki, rzemiosła, gospodarki. Miecznikow starał się wykazać, iż panowanie człowieka nad przyrodą jest proporcjonalne do stopnia umiejętności jej wykorzystywania.

Miecznikow uważał, że rozwój ludzkości w dużej mierze związany jest z zasobami wodnymi – rzeki, morza i oceany odgrywają wyjątkową rolę w ludzkiej przestrzeni. Odgrywając rolę dróg komunikacyjnych i transportowych pełnią funkcję tworzącą i ożywiająca ludzkie cywilizacje. Miecznikow uważał, że człowiek jest w stanie kontrolować tylko tę przestrzeń, na której opanowanie pozwała mu stopień rozwoju społeczno-politycznego. Dlatego też podzielił historię ludzkości na trzy etapy: rzeczny, morski i oceaniczny. Pierwszy etap rozwoju ludzkości związany jest z wielkimi rzekami, takimi jak Nil, Tygrys, Eufrat, Indus, Ganges, Huang-ho i ich wykorzystywaniem przez ludzi. Z rzekami tymi związane jest powstanie pierwszych wielkich cywilizacji: Egiptu, Mezopotamii, Indii i Chin. Aby móc wykorzystywać rzeki dla swoich celów należało je opanować i zabezpieczyć się od ich „kaprysów”: wylewów czy też powodzi. Miecznikow uważał, iż było to możliwe tylko dzięki zorganizowanym działaniom zbiorowym całych populacji, dlatego też charakterystycznym elementem tego okresu były takie formuły społeczno-politycznej organizacji społeczeństw, jak despotyzm i niewolnictwo. Drugi etap, morski (śródziemnomorski), to czy od powstania Kartaginy do czasów Karola Wielkiego. Wyjście ludzkości na morza dały jej nowy impuls dla rozwoju cywilizacyjnego. Izolacja kultur rzecznych została zastąpiona przez międzycywilizacyjne kontakty, wymianą dóbr i surowców pomiędzy nimi. Dla tego etapu charakterystyczne jest rozwój

---

i Eufratu była bardzo urodzajna. Natomiast po podboju Mezopotamii przez Arabów, którzy byli ludem zamieszkującym pustynię, dla których naturalnym środowiskiem była pustynia, wytrzebili oni lasy, zniszczyli systemy nawadniania, pozostawili bez konserwacji system kanałów co spowodowało, iż ziemię pomiędzy Tygrysem i Eufratem zamieniły się w suchą pustynię. Ten antropologiczny wymiar rozważań nad związkami pomiędzy przestrzenią geograficzną, człowiekiem i jego historią Miecznikow uważał za bardzo istotny, bo pozwalający uciec od uproszczeń wulgarnego determinizmu geograficznego.

¹³ I. A. Wasilienko, *Geopolityka*, Moskwa 2003, s. 78–80.

pańszczyzny oraz powstawanie oligarchii i feudalnych monarchii. Trzeci etap, oceaniczny, od odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba oznaczał wykorzystywanie oceanicznych zasobów i dróg transportowych co umożliwiło ludzkości nawiązanie kontaktów pomiędzy wszystkimi kontynentami, powiązanie ich w jeden wielki system społeczno-gospodarczy. Ideami tego okresu stają się wolność, równość i braterstwo¹⁴.

Problemy geopolityki interesowały także rosyjskiego emigracyjnego historyka, socjologa i publicystę Iwana Sołowiecza (1891–1953). W swojej głównej pracy *Monarchia narodowa* (*Narodnaja monarchia*) rozważał problem nieporównywalności zakresu wolności w Rosji i w Anglii, Rosji i USA z uwagi na istotne różnice geograficzne między tymi krajami. Z tego powodu, pisał on, amerykańska wolność i bogactwo określone zostały przez amerykańską geografę, a rosyjska wolność i bogactwo zostały ograniczone rosyjską geografją. Wśród powodów „braku wolności” za podstawową przyczynę uważał względy bezpieczeństwa militarnego kraju. Uważał, że naród rosyjski nigdy nie będzie miał takich swobód jakie mają narody Anglii i USA, dlatego, że bezpieczeństwo tych ostatnich jest gwarantowane przez oceany i cieśniny, a rosyjskie może zapewnić tylko wysiłek wojskowy. Ubóstwo Rosji upatrywał w geograficznym „upośledzeniu” Rosji i pisał, iż historia Rosji jest historią przewycięzania geografii kraju¹⁵. Ponadto pisząc o narodzie rosyjskim Sołowiecz zwracał uwagę, iż naród rosyjski absolutnie nie jest narodem stepów, tylko narodem lasów. Jego państwowość rodziła się i wyrastała w lasach. Naród rosyjski osiedlił się na bagnistych i zalesionych terenach Północy dlatego, że najazdy ze stepów przeobraziły południową część Niziny Wschodnioeuropejskiej w pustynię, a próba zbudowania państwowości w Kijowie zakończyła się niepowodzeniem¹⁶.

Historykiem, który wywarł znaczący wpływ na rozwój idei geopolitycznych w Rosji był Georgij Wiernadski (1887–1973, od 1920 r. na emigracji). Był on związany z emigracyjnym ruchem eurazjatów, a więc jego najważniejsze prace wykraczają poza okres kształtowania się pierwszych geopolitycznych obrazów Rosji, ale był to historyk, który w swoich pracach nawiązywał do wcześniejszych tradycji rosyjskich analiz historii swojego państwa przypisujących istotne znaczenie czynnikom geograficznym. W latach trzydziestych Wiernadski opracowała koncepcję dziejów Eurazji i dokonał jej periodyzacji. Odwoływał się on w swoich pracach do kategorii geograficznych pisząc o historii Rosji jako o dziejach stosunków pomiędzy cywilizacjami „lasu” i „stepu”. Podzielił historię Eurazji na pięć epok „geopolitycznych”: 1) próby zjednoczenia „lasu” i „stepu” do 972 r.; 2) wojna „stepu” z „lasem” w latach 972–1238; 3) pokonanie i dominacja „stepu” nad lasem w latach 1238–1452; 4) zwycięstwo „lasu” nad „stepem” w latach 1452–1696; 5) zjednoczenie „lasu” i stepu” w latach 1696–1917. Wiernadski, pisząc o wzajemnych stosunkach między „lasem” utożsamianym z państwem wielkoruskim, a „stepem” utoż-

¹⁴ L. Miecznikow, *Cywilizacja i wielkie rzeki*, Moskwa 1995, s. 270–271.

¹⁵ N. A. Nartow, op.cit., s. 123.

¹⁶ I. Sołowiecz, *Monarchia narodowa*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Antologie*, red. A. de Lazari, Warszawa 2004, s. 375.

samianym z koczowniczymi ludami turecko-azjatyckimi zwracał uwagę na elementy, które powodują historyczną konieczność zjednoczenia obszaru Eurazji – „lasu” i „stepu”. Podkreślał organiczną historyczną wspólnotę ludów Eurazji, które posiadają wspólną „psychologię polityczną”, a tym samym potrzebę bezapelacyjnego podporządkowania się silnej władzy na bazie dyktatury wojskowej, jak również na pojawiającą się tendencję do tworzenia w Eurazji jednolitego, silnego organizmu państwowego. Analizując historyczne więzi narodu rosyjskiego ze „wschodem” Wiernadski podkreślał, iż plemiona wschodnie nie są wrogiem świata rosyjskiego i wnoszą one wiele pozytywnych wartości w rozwój eurazjatyckiej wspólnoty. Rosja powinna pozbyć się obcych jej elementów zachodnich, europejskich i skoncentrować się budowie wspólnoty eurazjatyckiej¹⁷. Prace historyczne Wiernadskiego wpłynęły na późniejsze publikacje Lwa Gumilowa, który dał początek odrodzeniu się myśli eurazjatyckiej w latach dziewięćdziesiątych w Federacji Rosyjskiej.

Rosyjska myśl geopolityczna jest ściśle związana z historycznym ukształtowaniem się terytorium państwowego Rosji, a z uwagi na jego rozległość łącznie wątków geograficzno-przestrzennych i politycznych ma w Rosji długotrwałą tradycję. Niezależnie od licznych i często radykalnych zmian zachodzących w rosyjskiej rzeczywistości społeczno-politycznej państwo to zachowuje ciągłość i stanowi spójny ład ideowy, kształtujący postawy, zachowania i wzory właściwe dla jego narodu. Dlatego też we współczesnych teoriach można łatwo odnaleźć pozostałości dawnych myśli i koncepcji. Procesy transformacji ustrojowej zapoczątkowane w latach osiemdziesiątych przez Michaiła Gorbaczowa spowodowały zwrócenie uwagi Rosji na istotę i kształt własnej tożsamości oraz na rolę tradycji i kultury narodowej w nowo kształtującej się rzeczywistości kulturowej i politycznej. Szukając odpowiedzi na pytania stojące przed współczesną Rosją i szukając optymalnej strategii działania Rosjanie zaczęli sięgać do tradycji i kultury narodowej szukając tam inspiracji.

W Federacji Rosyjskiej geopolityka urosła do rangi samodzielnej szkoły myślenia o środowisku zewnętrznym. Spory o miejsce Rosji w Europie i świecie stały się jednym z elementów debaty politycznej toczonej w latach dziewięćdziesiątych. Ferment intelektualny wywołany przez rozpad ZSRR spowodował, iż dyskusja wokół związków przestrzeni i polityki zaczęła nabierać nowego znaczenia. Rosja, na obecnym etapie rozwoju swojej państwowości, próbuje odnaleźć swą nową geopolityczną tożsamość i odpowiednią pozycję w globalnym układzie sił. Po dziesięcioleciach potępienia geopolityki jako doktryny faszystowskiej, myślenie w kategoriach przestrzenno-politycznych przeżywa w koniunkturę w Rosji, w kraju, który utracił rangę mocarstwa i w sposób najbardziej dramatyczny odczuł wszystkie konsekwencje demokratycznego przełomu w Europie¹⁸. Dlatego też znajomość historii rosyjskiej geopolityki jest o tyle ważna, iż pozwala ona

¹⁷ *Wiernadskij Georgij*, [w:] *Idee w Rosji*, red. A. de Lazari, Łódź 2000, s. 80–81.

¹⁸ A. Wolff-Powęska, E. Schulz, *Przestrzeń i polityka w niemieckiej myśli politycznej*, Poznań 2000, s. 113.

zrozumieć jak kształtowała się rosyjska wyobraźnia geopolityczna. Dzieła historyków dotyczące historii kraju tworzą kanon kulturowy Rosji, i wiedza o najważniejszych rosyjskich dziełach historycznych jest niezbędna aby móc zlokalizować źródła wielu idei, mitów i stereotypów do dnia dzisiejszego obecnych w rosyjskim myśleniu geopolitycznym i dyskursie społecznym. To właśnie w pracach takich uczonych, jak Sołowiow, Kluczewski, Miecznikow, Wiernadski ukształtowały się podstawowe rosyjskie kody geopolityczne i wyobrażenia dotyczące samych siebie i świata zewnętrznego. Analiza tekstów należących do kanonu rosyjskiej kultury ukazuje jak bliskie jest Rosjanom myślenie w kategoriach geopolitycznych związane z cechami charakterystycznymi rosyjskiej geografii bo przestrzeń jest tym składnikiem świata, z którym stykamy się na co dzień, wpływa na świadomość społeczeństwa, co znajduje odbicie w przejawach życia społecznego, takich jak literatura, czy też działalność naukowa.